

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Єфремова Ірина Олексіївна

УДК 347.61/.64 (477)

ЗАХОДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент
СИНЕГУБОВ Олег Васильович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
декан факультету № 6.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
ТИМЧЕНКО Геннадій Петрович,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
проблем цивільного, трудового та
підприємницького права;

кандидат юридичних наук, доцент
АНТОНЮК Олена Ігорівна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
доцент кафедри цивільного права і процесу.

Захист відбудеться 27 листопада 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 27 жовтня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Питання юридичної відповідальності – найскладніші й проблемні в правовій науці, і питання відповідальності у сімейному праві не є виключенням, враховуючи, що в доктрині приватного права остаточно не визначено місце сімейного права в системі права України. У Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. № 2947-III (далі – СК України) відсутнє нормативне закріплення положень про відповідальність у сімейному праві, незважаючи на те що певні заходи відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів передбачені в санкціях норм права.

Внесення змін до СК України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання призвело до запровадження таких заходів, як сплата додаткових витрат на дитину з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, стягнення трьох процентів річних із простроченої суми заборгованості, що не було притаманно сімейному праву України взагалі й, відповідно, не було предметом наукових досліджень. Розвиток наставництва над дітьми, удосконалення форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поставили ряд проблемних питань щодо притягнення до відповідальності осіб, які взяли дитину на виховання в сім'ю.

В останні роки все більшого поширення набувають випадки порушень сімейних прав та інтересів. Під час парламентських слухань «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», які відбулися у Верховній Раді України 12 жовтня 2016 р., було зазначено, що в Україні 65 % дітей принаймні один раз у житті зазнали насильства щодо себе. В Україні гостро стоїть проблема сімейного насильства: щороку реєструють понад 100 тисяч звернень з приводу насильства в сім'ї. В щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина України в 2015 р. відзначалося, що щорічно українські суди приймають понад 5000 рішень про позбавлення батьківських прав та про відібрання дітей у батьків без позбавлення їх батьківських прав. За даними Міністерства соціальної політики України, у 2016 р. на обліку служб у справах дітей було 27 727 дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах. При цьому майже 93 % з них проживають у сім'ях, батьки яких ухиляються від виконання батьківських обов'язків.

Недостатня розробленість у теорії приватного права питань про заходи відповідальності у сімейному праві, підстави такої відповідальності призводить до виникнення проблем у правозастосовній діяльності. Окремі заходи сімейно-правової відповідальності є неефективними, не виконують функцій юридичної відповідальності.

Не отримали свого вирішення в юридичній літературі й багато інших важливих питань, пов'язаних із відповідальністю в сімейному праві, зокрема відсутні єдині критерії відмежування заходів відповідальності від інших способів захисту сімейних прав та інтересів, не досліджено можливість одночасного застосування заходів захисту сімейних прав та інтересів й заходів відповідальності тощо.

Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у роботі, стали фундаментальні праці таких правників, як С. С. Алексєєв, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, А. Б. Гриняк, Ю. М. Жорнокуй, Ю. О. Заїка, О. С. Йоффе, І. С. Канзафарова, В. М. Коссак, О. О. Кот, О. В. Кохановська, О. О. Красавчиков, Н. С. Кузнецова, О. Е. Лейст, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. С. Малєїн, Є. О. Мічурін, О. О. Отрадна, В. Д. Прима, О. А. Пушкін, В. О. Рясенцев, О. В. Синегубов, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Г. П. Тимченко, Є. О. Харитонов, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, В. Л. Яроцький тощо.

Окремі аспекти застосування заходів відповідальності у сімейному праві досліджували такі правники, як М. В. Антокольська, О. І. Антонюк, Ю. Ф. Беспалов, В. А. Ватрас, Є. М. Ворожейкін, В. С. Гопанчук, В. І. Данілін, М. М. Дякович, Н. А. Д'якова, В. Ю. Євко, І. В. Жилінкова, О. І. Загоровський, В. І. Кисіль, Л. В. Красицька, Б. К. Левківський, С. М. Лепех, М. В. Логвінова, В. П. Маслов, Г. К. Матвєєв, В. П. Мироненко, О. М. Нечаєва, О. Й. Пергамент, З. В. Ромовська, Є. Д. Тонієвич, В. І. Труба, О. С. Турусова, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, С. Я. Фурса, Я. М. Шевченко, О. А. Явор тощо.

В Україні були захищені дисертаційні дослідження В. П. Мироненко за темою: «Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України» (Київ, 2000 р.), М. В. Логвіновою за темою: «Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми» (Івано-Франківськ, 2006 р.), Є. Д. Тонієвич за темою: «Санкції в сімейному праві» (Київ, 2015 р.). Поза увагою проведених досліджень залишилися загальні положення про заходи відповідальності в сімейному праві, їх співвідношення з іншими суміжними правовими категоріями, особливості застосування заходів відповідальності до інших суб'єктів сімейних правовідносин, крім батьків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.8 додатку 2, п. 8.13 додатку 8 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, п. 5.28 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016 – 2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), а також тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014 – 2018 роки (№ ДР 0113U008192).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення поняття та правової природи заходів відповідальності у сімейному праві, особливостей їх застосування до окремих суб'єктів сімейних правовідносин з розробленням пропозицій щодо удосконалення сімейного законодавства України у сфері відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі задачі:

- обґрунтувати основні теоретичні положення про поняття відповідальності у сімейному праві;
- визначити функції та принципи відповідальності у сімейному праві;
- з'ясувати підстави та умови відповідальності у сімейному праві;
- уточнити поняття та правову природу заходів відповідальності у сімейному праві;
- визначити критерії відмежування заходів відповідальності від інших суміжних понять у сімейному праві;
- розглянути заходи відповідальності як різновид способів захисту сімейних прав та інтересів;
- розкрити особливості застосування заходів відповідальності до подружжя;
- з'ясувати особливості застосування заходів відповідальності до батьків та дітей;
- розкрити особливості застосування заходів відповідальності до осіб, які взяли дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю;
- з'ясувати особливості застосування заходів відповідальності до інших членів сім'ї та родичів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з порушенням сімейних прав та інтересів.

Предметом дослідження є заходи відповідальності у сімейному праві.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано загальнонаукові (діалектичний, формально-логічний, логіко-семантичний, системно-структурний тощо) та спеціальні методи дослідження (порівняльно-правовий, історично-правовий та ін.). Так, діалектичний та історично-правовий методи дослідження надали можливість дослідити розвиток законодавчих положень про відповідальність у сімейному праві (підрозділ 1.1). Системно-структурний метод застосовувався при проведенні класифікації видів сімейно-правової відповідальності та способів захисту сімейних прав та інтересів (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3). За допомогою логіко-семантичного методу дослідження визначені основні правові категорії та поняття щодо заходів відповідальності у сімейному праві (підрозділи 1.1 – 1.3, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3). Порівняльно-правовий метод дослідження застосовувався під час аналізу сімейного законодавства України та іноземних держав (Латвійської Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, Франції та ін.) щодо застосування заходів відповідальності та обґрунтуванні пропозицій з удосконалення чинного законодавства України у цій сфері (розділи 2, 3). Формально-логічний метод використовувався для формулювання основних теоретичних положень і висновків з проблемних питань застосування заходів відповідальності у сімейному праві (підрозділи 3.1 – 3.4).

Науково-теоретичне підґрунтя виконаного дослідження становлять праці фахівців у галузі сімейного та цивільного права, загальної теорії держави і права, інших галузевих правових наук. Положення та висновки дисертації

ґрунтуються на нормах Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексів України, інших нормативно-правових актів, які визначають заходи відповідальності у сімейному праві. Інформаційною та емпіричною основою дослідження є узагальнення правозастосовної практики, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є кваліфікаційною науковою працею, в якій вперше у вітчизняній цивілістичній науці запропоновано доктринальні підходи до визначення поняття, сутності та особливостей застосування заходів сімейно-правової відповідальності учасників сімейних правовідносин, спрямовані на вдосконалення правового регулювання санкцій у сімейному праві та механізму захисту прав учасників сімейних правовідносин. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем, зокрема:

вперше:

- обґрунтовано, що відповідальність у сімейному праві є певним правовим станом учасника сімейних правовідносин, що полягає у перетерпінні на підставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру;

- аргументовано, що заходами сімейно-правової відповідальності майнового характеру, які можуть бути застосовані до батьків, усиновлювачів за наявності їхньої вини, є сплата додаткових витрат на дитину з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення та стягнення трьох процентів річних із простроченої суми заборгованості за додатковими витратами на дитину;

- обґрунтовано, що заходом сімейно-правової відповідальності патронатного вихователя є вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя за рішенням органу опіки та піклування при неналежному виконанні патронатним вихователем обов'язків за договором про патронат над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах;

- запропоновано встановити як захід сімейно-правової відповідальності наставників відшкодування майнової та (або) моральної шкоди, завданої порушенням прав та інтересів дитини, у зв'язку із запровадженням наставництва, що виникає за договором про наставництво, який укладається між центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання дитини, наставником та адміністрацією закладу, в якому проживає дитина, в інтересах якої укладається такий договір;

- запропоновано встановити як захід сімейно-правової відповідальності відсторонення прийомних батьків та батьків-вихователів від виконання своїх обов'язків з неможливістю ними у подальшому бути усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, наставниками, патронатними вихователями, прийомними батьками та батьками-вихователями;

- аргументовано необхідність посилення сімейно-правової відповідальності діда, баби, прадіда, прабаби та запровадження такої санкції, як

обмеження їх у праві спілкування з внуками, правнуками або позбавлення їх цього права;

удосконалено:

– поняття «заходи сімейно-правової відповідальності» шляхом уточнення, що ними є певні неvigідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, і тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки;

– поняття «сімейне правопорушення» як фактична підстава відповідальності у сімейному праві з уточненням, що це суспільно шкідливе, винне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке посягає на права та інтереси учасників сімейних правовідносин і полягає у порушенні приписів сімейно-правових норм або невиконанні чи неналежному виконанні сімейних обов'язків, встановлених законом, договором, правовим звичаєм;

– умови відповідальності у сімейному праві з уточненням, що ними є окремі елементи складу сімейного правопорушення, тобто ті ознаки, встановлення яких є необхідним для застосування заходів сімейно-правової відповідальності до деліктоздатної особи, яка вчинила сімейне правопорушення. Загальними умовами сімейно-правової відповідальності є протиправність поведінки особи, яка вчинила сімейне правопорушення, та вина правопорушника;

дістали подальшого розвитку:

– положення щодо ознак відповідальності у сімейному праві як самостійного виду юридичної відповідальності шляхом їх конкретизації, а саме: відповідальність у сімейному праві є соціальною; ретроспективною; має суб'єктивний або особистий характер; спирається виключно на державний примус; застосовується спеціально уповноваженими юрисдикційними органами (судом, органом опіки та піклування, нотаріусом, прокурором); пов'язана з настанням певних негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру або з покладенням «нового» додаткового обов'язку на особу, яка вчинила сімейне правопорушення; встановлюється правовими нормами, договором, правовим звичаєм;

– наукові висновки щодо співвідношення заходів відповідальності, заходів захисту, санкцій, способів захисту сімейних прав та інтересів; заходи відповідальності у сімейному праві є сімейно-правовими санкціями та способами захисту сімейних прав та інтересів; заходами відповідальності є заходи, які застосовуються до винного правопорушника, пов'язані зі зменшенням майнових прав чи покладенням на нього додаткових обов'язків без зустрічної компенсації, і супроводжуються осудом за антигромадську поведінку; заходами захисту є заходи, які не супроводжуються осудом та застосовуються на підставі безвинного порушення об'єктивних норм права;

– науково-практичні пропозиції, що такий захід відповідальності, як визнання недійсним договору, який укладений одним із подружжя без згоди

другого з подружжя, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового, має застосовуватися за наявності сукупності юридичних фактів: 1) відсутність згоди одного з подружжя на укладення договору; 2) порушення цим договором майнових або особистих немайнових прав другого з подружжя;

– положення, що якщо суд під час розгляду кримінальної справи встановить підстави для позбавлення підсудного батьківських прав, то суд позбавляє підсудного батьківських прав;

– наукові положення, що позбавлення батьківських прав за будь-якою підставою, передбаченою СК України, має супроводжуватись і вирішенням питання про компенсацію моральної шкоди, заподіяної дитині, оскільки основною метою такого заходу, як позбавлення батьківських прав, є захист прав дитини;

– науково-практичні висновки щодо застосування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів як заходу відповідальності у сімейному праві з пропозицією щодо визначення розміру неустойки (пені) виключно на день повного погашення заборгованості за аліментами, а не на день ухвалення судом рішення про стягнення пені.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, зроблені в дисертації, можуть бути використані у:

– науково-дослідній діяльності – в ході подальшого розроблення загальнотеоретичних положень про відповідальність у сімейному праві;

– правотворчості – з метою вдосконалення сімейного законодавства України щодо визначення заходів відповідальності у сімейному праві та підвищення ефективності правового регулювання сімейних відносин;

– правозастосуванні – для вдосконалення практики застосування сімейного законодавства, що регламентує особливості притягнення правопорушника до сімейно-правової відповідальності;

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне та сімейне право», «Сімейне право», а також при підготовці відповідних навчальних посібників, підручників тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (м. Харків, 17 лютого 2017 р.); «Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності» (м. Запоріжжя, 24 – 25 лютого 2017 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 17 травня 2017 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 19 – 20 травня 2017 р.); Сьомих юридичних диспутах з актуальних проблем приватного права, присвячених пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 26 травня 2017 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено в шести наукових статтях, з яких п'ять опубліковано у наукових фахових виданнях, визначених МОН України, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави, та п'яти тезах виступів на науково-практичних конференціях, круглих столах.

Структура дисертації обумовлена метою та задачами. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з них основного тексту – 210 сторінок. Список використаних джерел – 29 сторінок (290 найменувань). Додатки налічують 7 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, його задачі, об'єкт, предмет, методи, теоретичну базу, викладено наукову новизну та практичне значення результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію та публікації автора.

Розділ 1 «Загальні положення про відповідальність у сімейному праві» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття відповідальності у сімейному праві»* на підставі аналізу доктринальних підходів до співвідношення цивільно-правової та сімейно-правової відповідальності (Г. К. Матвеев, Я. М. Шевченко та інші правники вважають, що відповідальність у сімейному праві не збігається із цивільно-правовою відповідальністю; І. С. Канзафарова, М. В. Логвінова та інші правники сімейно-правову відповідальність розглядають як вид цивільно-правової відповідальності) доведено, що відповідальність у сімейному праві є самостійним видом юридичної відповідальності. Систематизовано наукові позиції щодо правової природи юридичної відповідальності: юридична відповідальність розглядається як правовідношення (С. М. Братусь); юридична відповідальність – елемент юридичного обов'язку (С. С. Алексєєв); юридична відповідальність – позитивна або перспективна відповідальність, що є елементом правового статусу особи (М. І. Матузов); юридична відповідальність – санкція (О. С. Йоффе, З. В. Ромовська); сутність відповідальності побудована на концепції вини (О. О. Красавчиков); юридична відповідальність – система правових засобів (І. С. Канзафарова). Обґрунтовано, що відповідальність у сімейному праві означає певний правовий стан учасника сімейних правовідносин, що полягає у перетерпінні на підставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру.

У *підрозділі 1.2 «Функції та принципи відповідальності у сімейному праві»* функції відповідальності у сімейному праві визначено як основні напрямки її впливу на суспільство і особу, що характеризують її сутність та призначення в суспільстві, тісно пов'язані з метою сімейно-правової відповідальності. Доведено, що первинною функцією відповідальності у сімейному праві є превентивно-виховна функція, а каральна та правовідновлююча функції є вторинними. Сутність превентивно-виховної функції полягає у тому, що встановлення нормами сімейного права заходів

сімейно-правової відповідальності спрямоване на формування в усіх громадян поважного ставлення до цінності права як регулятора сімейних відносин, до сімейних цінностей взагалі (загальна превенція), а застосування заходів сімейно-правової відповідальності до конкретного правопорушника спрямоване на виховання його у дусі поваги прав та свобод інших учасників сімейних правовідносин, на недопущення порушення ним сімейних прав та інтересів або невиконання чи неналежне виконання сімейних обов'язків (приватна превенція).

До принципів відповідальності у сімейному праві (основних засад та провідних ідей, на підставі яких здійснюється застосування заходів відповідальності, встановлених сімейно-правовими нормами, договором або правовим звичаєм, до особи, яка вчинила сімейне правопорушення) належать законність, справедливість та доцільність притягнення до відповідальності. Принцип невідворотності юридичної відповідальності трансформується в сімейному праві у принцип доцільності відповідальності.

У підрозділі 1.3 «Підстави та умови відповідальності у сімейному праві» проаналізовано доктринальні підходи до визначення підстав сімейно-правової відповідальності: підставою відповідальності є правопорушення (О. С. Йоффе, М. С. Малейн); підставою відповідальності є склад правопорушення (Є. М. Ворожейкін, Г. К. Матвєєв). Доведено, що сімейне правопорушення є підставою виникнення сімейного охоронного правовідношення, в якому реалізується відповідальність у сімейному праві. Фактичною підставою відповідальності у сімейному праві є сімейне правопорушення, а юридичною – наявність у діянні особи складу сімейного правопорушення.

Обґрунтовано, що умовами відповідальності у сімейному праві є окремі елементи складу сімейного правопорушення, тобто ті ознаки, встановлення яких є необхідним для застосування заходів сімейно-правової відповідальності до деліктоздатної особи, яка вчинила сімейне правопорушення. Для настання сімейно-правової відповідальності достатньо встановити дві умови (наявність протиправної поведінки та вини правопорушника), які й запропоновано визнати загальними умовами відповідальності. Спеціальними умовами відповідальності у сімейному праві є протиправність поведінки особи; наявність шкоди, завданої сімейним правам та інтересам; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом – шкодою; вина особи, що вчинила сімейне правопорушення.

Аргументовано, що обов'язковою умовою відповідальності у сімейному праві є вина. Проаналізовано чотири доктринальні підходи до визначення сутності вини. «Психологічний» підхід (Г. К. Матвєєв) тлумачить вину як психічне ставлення порушника правопорядку до своїх протиправних дій та їх шкідливих наслідків у формі умислу або необережності. При «поведінковому» підході (Б. І. Пугинський) вину розглядають як характеристику діяльності порушника в конкретних умовах її здійснення. Третій підхід (В. Д. Примаєв) побудований на визначенні соціального, інтелектуально-вольового і поведінкового зрізів вини правопорушника. Четвертий підхід (Б. П. Карнаух)

означає розгляд вини як констатації свободи стосовно діяння, ззовні суперечного правовій нормі.

Розділ 2 «Поняття та сутність заходів відповідальності у сімейному праві» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Поняття та правова природа заходів відповідальності у сімейному праві»* встановлено, що заходи відповідальності є зовнішніми формами реалізації юридичної відповідальності, заходами державного примусу, кількісним та якісним виразом сімейно-правової відповідальності. Визначено, що заходи сімейно-правової відповідальності – це певні неvigідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, і тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки.

У підрозділі 2.2 *«Розмежування заходів відповідальності від інших суміжних понять у сімейному праві»* аргументовано, що категорії «заходи сімейно-правової відповідальності» і «сімейно-правові санкції» не є тотожними. Сімейно-правова санкція – це захід державного примусу, який застосовується до особи, яка вчинила сімейне правопорушення; захід сімейно-правової відповідальності полягає у певних неvigідних покладеннях особистого, майнового або організаційного характеру, спрямованих на припинення правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин. Заходи сімейно-правової відповідальності є видами санкцій у сімейному праві поряд із заходами захисту. Обґрунтовано, що заходи відповідальності у сімейному праві є способами захисту сімейних прав та інтересів, але за обсягом останні є значно ширшими. Спосіб захисту сімейних прав та інтересів – це визначений законом, договором примусовий захід (дія або утримання від дії, яка порушує права учасників сімейних правовідносин) або такий, що не визначений ними, але відповідає характеру правопорушення та забезпечує ефективний захист порушеного сімейного права чи інтересу, за допомогою якого забезпечується визнання, відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних сімейних прав та інтересів, або таких, щодо яких виникла загроза їх порушення, та здійснюється вплив на правопорушника.

У підрозділі 2.3 *«Заходи відповідальності у сімейному праві як способи захисту сімейних прав та інтересів»* доведено, що сімейні права та інтереси можуть бути захищені як способами, які встановлені СК України, так і тими, що встановлені договором. Застосування будь-якого іншого способу захисту сімейних прав та інтересів буде відповідати принципу верховенства права за умови, що такий спосіб захисту відповідає змісту порушеного права, характеру і наслідкам правопорушення, але можливе застосування заходів відповідальності виключно тих, які передбачені законом або договором. Встановлено, що заходи відповідальності у сімейному праві належать до способів, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права, або до способів, застосування яких має за мету відновити порушене право і компенсувати втрати, понесені у зв'язку з його порушенням. Заходи

сімейно-правової відповідальності не можуть бути застосовані шляхом самозахисту.

Розділ 3 «Застосування заходів відповідальності до окремих суб'єктів сімейних правовідносин» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Застосування заходів відповідальності до подружжя»* проаналізовано підстави недійсності шлюбу; обґрунтовано, що наслідком застосування такого заходу відповідальності, як визнання шлюбу неукладеним, є анулювання запису про нього в органі державної реєстрації актів цивільного стану, позбавлення жінки та чоловіка всіх прав, які вони розраховували отримати, уклавши шлюб з порушенням форми. Аргументовано положення про необхідність розширення у сімейному праві сфери застосування відшкодування моральної шкоди. Визнання недійсним договору щодо розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, укладеного одним із подружжя без згоди другого, є заходом відповідальності, що застосовується за наявності двох юридичних фактів: відсутності згоди одного з подружжя на укладення договору; порушення цим договором майнових або особистих немайнових прав другого з подружжя. Доведено, що підставою для застосування такого заходу сімейно-правової відповідальності, як зменшення розміру частки недобросовісної особи при поділі спільного майна подружжя, є протиправна поведінка одного з подружжя, що порушує інтереси сім'ї. Умисне знищення майна, що належить до спільної сумісної власності подружжя, має створювати обов'язок одного з подружжя відшкодувати матеріальну шкоду, завдану такими діями другому з подружжя.

Встановлено, що СК України надає одному з подружжя право на утримання при протиправній поведінці щодо нього другого з подружжя. Підставою покладення на колишнього чоловіка чи дружину обов'язку з утримання колишньої дружини (чоловіка) є склад правопорушення (протиправна поведінка зобов'язаної особи, її вина, наявність шкоди, завданої здоров'ю уповноваженої особи, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою). Позбавлення одного з подружжя права на утримання або обмеження його строком здійснюється за наявності протиправної винної поведінки особи, яка є непрацездатною та потребує матеріальної допомоги.

У підрозділі 3.2 *«Застосування заходів відповідальності до батьків та дітей»* підтримано позицію, що ухилення батьків від обов'язку з утримання дитини має бути підставою позбавлення батьківських прав, та уточнено, що такою підставою доцільно вважати й зловживання батьками (одним із них) спиртними напоями або наркотичними речовинами. Обґрунтовано положення, що при позбавленні батьківських прав доцільно покласти на батьків обов'язок відшкодувати моральну шкоду, завдану правам дитини. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав може застосовуватися не тільки до батьків, а й до інших осіб, з якими проживає дитина; такий захід може бути як заходом захисту, так і заходом сімейно-правової відповідальності.

Заходами відповідальності майнового характеру, що застосовуються до батьків, є стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, сплата додаткових витрат на дитину з урахуванням встановленого індексу інфляції за

весь час прострочення, стягнення трьох процентів річних із простроченої суми заборгованості за додатковими витратами на дитину. Підставою стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів з особи, яка зобов'язана їх сплачувати за рішенням суду або за домовленістю між батьками, є протиправна поведінка та вина боржника.

Звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків та брати участь у додаткових витратах може розглядатися як захід відповідальності батьків тільки у випадку, якщо мати, батько ухилялися від виконання своїх обов'язків, проте не були позбавлені батьківських прав. Доведено, що позбавлення батьків права на утримання від повнолітніх дочки, сина є санкцією майнового характеру за невиконання батьківських обов'язків, особливістю якої є безстроковий незворотний характер. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди можуть застосовуватись як за порушення особистих немайнових, так і майнових прав одного з батьків або дитини. Неналежне виконаннями батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини тягне за собою покладення на них обов'язку відшкодувати завдану дитині матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

У підрозділі 3.3 «Застосування заходів відповідальності до осіб, які взяли дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю» обґрунтовано, що заходами відповідальності, які можуть бути застосовані до усиновлювача, є недійсність усиновлення, скасування усиновлення, позбавлення усиновлювача батьківських прав. Скасування усиновлення як захід відповідальності може розглядатися тільки у випадку, коли усиновлення суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання. До усиновлювача можуть бути застосовані стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів; сплата додаткових витрат на дитину з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення оплати додаткових витрат; стягнення трьох процентів річних із простроченої суми заборгованості.

Аргументовано, що заходом відповідальності у сімейному праві є звільнення опікуна та піклувальника дитини від їх обов'язків за наявності винної поведінки опікуна або піклувальника. Звільнення опікуна та піклувальника дитини від їх обов'язків за їх заявою у добровільному прядку не є заходом відповідальності. Надання дитині, над якою встановлено опіку або піклування, права на відшкодування завданої їй майнової та (або) моральної шкоди діями (бездіяльністю) опікуна, піклувальника сприятиме посиленню захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Доведено, що до заходів відповідальності у сімейному праві доцільно віднести вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя при неналежному виконанні останнім обов'язків за договором про патронат над дитиною. Обґрунтовано доцільність запровадження заходу відповідальності наставників – відшкодування майнової та (або) моральної шкоди, завданої порушенням прав та інтересів дитини. Запропоновано передбачити як захід сімейно-правової відповідальності відсторонення прийомних батьків та батьків-вихователів від виконання своїх обов'язків з неможливістю ними у подальшому

бути усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, наставниками, патронатними вихователями, прийомними батьками та батьками-вихователями.

Розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо посилення захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», яким запропоновано доповнити перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачами, особами, які були відсторонені з їхньої вини від обов'язків патронатного вихователя, прийомних батьків, батьків-вихователів.

У підрозділі 3.4 «Застосування заходів відповідальності до інших членів сім'ї та родичів» встановлено, що до інших членів сім'ї та родичів, відносини між якими регулюються СК України, належать баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, брати та сестри, мачуха, вітчим, пасинок, падчерка, фактичні вихователі. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо визначення сім'ї та констатовано, що «сімейне життя» за своїм змістом включає відносини й між близькими родичами, зокрема між дідом, бабою і внуками. СК України закріплює за бабою та дідом, прабабою та прадідом виключно право на виховання внуків, правнуків та право на спілкування, але не обов'язки, тому неможливо притягнути до відповідальності бабу та діда, прабабу та прадіда за невиконання обов'язку з виховання внуків, правнуків, а також неможливо обмежити бабу, діда, прабабу, прадіда, які зловживають своїми правами, у праві спілкування з внуками, правнуками, позбавити їх цього права.

Аргументовано, що заходом сімейно-правової відповідальності, який може бути застосований до інших членів сім'ї та родичів, якщо з їхньої вини виникла заборгованість за аліментами, які вони зобов'язані сплачувати, є стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у встановленні сутності заходів відповідальності у сімейному праві, визначенні їх видів та особливостей застосування до учасників сімейних правовідносин, спрямоване на удосконалення механізму захисту сімейних прав та інтересів, що має істотне значення для цивілістики.

1. Встановлено, що відповідальність у сімейному праві, як самостійний вид юридичної відповідальності, є певним правовим станом учасника сімейних правовідносин, що полягає у перетерпінні на підставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру. Функціями відповідальності у сімейному праві є превентивно-виховна, каральна та правовідновлююча. Принципами відповідальності у сімейному праві є принципи законності, справедливості, доцільності притягнення до відповідальності.

2. З'ясовано, що відповідальність у сімейному праві є соціальною, ретроспективною; має суб'єктивний або особистий характер; спирається

виключно на державний примус; застосовується спеціально уповноваженими юрисдикційними органами (судом, органом опіки та піклування, нотаріусом, прокурором); пов'язана з настанням для особи, яка вчинила сімейне правопорушення, певних негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру, або пов'язана з покладенням «нового» додаткового обов'язку на особу чи з обмеженням, позбавленням особи певних прав; встановлюється правовими нормами, договором, місцевим звичаєм чи звичаєм національної меншини.

3. Обґрунтовано, що фактичною підставою відповідальності у сімейному праві є сімейне правопорушення, а юридичною підставою – наявність у діянні особи складу сімейного правопорушення. Загальними умовами відповідальності у сімейному праві є протиправність поведінки та вина особи, що вчинила сімейне правопорушення. Спеціальними умовами відповідальності у сімейному праві є протиправність поведінки особи; наявність шкоди, завданої сімейним правам та інтересам; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом – шкодою; вина правопорушника.

4. Визначено заходи сімейно-правової відповідальності як певні неvigідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, і тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки. До заходів відповідальності належать заходи, які застосовуються до винного правопорушника, що пов'язані зі зменшенням майнових прав чи покладенням на нього додаткових обов'язків без зустрічної компенсації, і супроводжуються осудом за антигромадську поведінку. До заходів захисту сімейних прав та інтересів належать заходи, які не супроводжуються осудом та застосовуються на підставі безвинного порушення об'єктивних норм права.

5. Доведено, що заходи відповідальності у сімейному праві є сімейно-правовими санкціями та способами захисту сімейних прав та інтересів. Спосіб захисту сімейних прав та інтересів – це визначений законом, договором примусовий захід (дія або утримання від дії, яка порушує права учасників сімейних правовідносин) або такий, що не визначений ними, але відповідає характеру правопорушення та забезпечує ефективний захист порушеного сімейного права чи інтересу, і за допомогою якого забезпечується визнання, відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних сімейних прав та інтересів, або таких, щодо яких виникла загроза їх порушення, та здійснюється вплив на правопорушника.

6. Класифіковано заходи відповідальності у сімейному праві за видами правовідносин, у яких вони застосовуються, на такі, що застосовуються у: шлюбних правовідносинах; батьківських правовідносинах; правовідносинах, пов'язаних із влаштуванням у сім'ю дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування; правовідносинах між іншими членами сім'ї та родичами. За підставами виникнення заходи сімейно-правової відповідальності

класифіковано на такі, що встановлені законом та договором. Залежно від об'єкта посягання заходи відповідальності поділяються на такі, що спрямовані на відновлення особистих немайнових прав учасників сімейних правовідносин та відновлення їх майнових прав.

7. Обґрунтовано, що до заходів відповідальності, які застосовуються у шлюбних правовідносинах, належать: визнання шлюбу недійсним; визнання шлюбу неукладеним; відшкодування завданої моральної шкоди, заподіяної позбавленням жінки, чоловіка можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї, нього; визнання договору недійсним як такого, що укладений одним із подружжя без згоди іншого, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового; відступ від засад рівності часток подружжя при вирішенні спору про поділ майна, якщо один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї; надання утримання, якщо один з колишнього подружжя став інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо його інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо нього колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу; позбавлення права на утримання або обмеження його строком; визнання недійсним шлюбного договору.

8. Доведено, що заходами відповідальності, які застосовуються за невиконання та неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, є: позбавлення батьківських прав; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; відшкодування майнової та моральної шкоди; стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів; сплата додаткових витрат на дитину з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення оплати додаткових витрат; стягнення трьох процентів річних із простроченої суми заборгованості за додатковими витратами на дитину.

9. Обґрунтовано, що до заходів відповідальності осіб, які взяли дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання в сім'ю, належать визнання усиновлення недійсним; скасування усиновлення; позбавлення усиновлювача батьківських прав; звільнення опікуна та піклувальника від їх обов'язків; вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя при неналежному виконанні останнім обов'язків за договором про патронат над дитиною; відшкодування завданої життю, здоров'ю дитини моральної та (або) майнової шкоди; відшкодування майнової шкоди, завданої майну дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

10. Доведено, що заходами сімейно-правової відповідальності майнового характеру, які можуть бути застосовані до усиновлювача за наявності його вини, є стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів, які усиновлювач зобов'язаний сплачувати за рішенням суду або за домовленістю сторін; сплата додаткових витрат на дитину з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення; стягнення трьох процентів річних із простроченої суми заборгованості за додатковими витратами на дитину. Заходи відповідальності усиновлювача у разі порушення ним сімейних прав та інтересів (недійсність усиновлення, скасування усиновлення та позбавлення

усиновлювача батьківських прав) є такими невідповідними покладеннями особистого, майнового та організаційного характеру, що застосовуються виключно у судовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері усиновлення, і тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки.

11. З'ясовано, що заходами сімейно-правової відповідальності є звільнення опікуна та піклувальника дитини від їх обов'язків з їх вини за рішенням органу опіки та піклування або суду; вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя за рішенням органу опіки та піклування при неналежному виконанні патронатним вихователем обов'язків за договором про патронат над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах. У зв'язку з введенням наставництва, що виникає за договором про наставництво, який укладається між центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання дитини, наставником та адміністрацією закладу, в якому проживає дитина, в інтересах якої укладається такий договір, запропоновано запровадити такий захід відповідальності наставників, як відшкодування майнової та (або) моральної шкоди, завданої порушенням прав та інтересів дитини.

12. З метою посилення захисту прав прийомних дітей та вихованців дитячого будинку сімейного типу запропоновано передбачити в СК України такий захід сімейно-правової відповідальності, як відсторонення прийомних батьків та батьків-вихователів від виконання своїх обов'язків з неможливістю ними у подальшому бути усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, наставниками, патронатними вихователями, прийомними батьками та батьками-вихователями.

13. Обґрунтовано, що заходом сімейно-правової відповідальності інших членів сім'ї та родичів, якщо з їхньої вини виникла заборгованість за аліментами, які вони зобов'язані сплачувати, є стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості.

14. Запропоновано посилити сімейно-правову відповідальність діда, баби, прабаби, прадіда й встановити санкції – обмеження їх у праві спілкування з внуками, правнуками або позбавлення їх цього права. Пропонується закріпити в СК України положення, що у випадку, коли дід, баба, прабаба, прадід зловживають своїми правами, жорстоко поведуться з внуками, правнуками, є хронічними алкоголіками або наркоманами, вдаються до будь-яких видів експлуатації внуків, правнуків, примушують їх до жебракування та бродяжництва, вчиняють інші дії щодо внуків, правнуків, які можуть завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню, дід, баба, прабаба, прадід можуть бути обмежені у праві спілкування з внуками, правнуками або позбавлені цього права, якщо вони були засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо внуків, правнуків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Єфремова І. О. Поняття та сутність відповідальності у сімейному праві. *Право.иа*. 2017. № 1. С. 118–124.
2. Єфремова І. О. Функції та принципи відповідальності у сімейному праві. *Наше право*. 2017. № 2. С. 77–82.
3. Єфремова І. Заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 21–24.
4. Єфремова І. О. Поняття та правова природа заходів відповідальності в сімейному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 39–43.
5. Єфремова І. О. Визнання недійсним договору, укладеного одним із подружжя без згоди іншого, як захід відповідальності у сімейному праві України. *Наше право*. 2017. № 3. С. 138–143.
6. Ефремова И. А. Лишение родительских прав как мера семейно-правовой ответственности. *Leges si Viata*. 2017. № 8/2. С. 47–51.
7. Єфремова І. О. Договірна відповідальність у сімейному праві // Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-річниці з дня народження В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Х.: Право, 2017. С. 294–297.
8. Єфремова І. О. Вина як умова відповідальності у сімейному праві // Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2017. С. 35–39.
9. Єфремова І. О. Протиправність поведінки особи як умова сімейно-правової відповідальності // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (17 трав. 2017 р.). Х.: ХНУВС, 2017. С. 76–80.
10. Єфремова І. О. Про удосконалення законодавства України щодо застосування заходів відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів // Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 19–20 трав. 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Х.: ХНУВС, 2017. С. 310–312.
11. Єфремова І. О. Співвідношення заходів відповідальності та заходів захисту в сімейному праві // Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 трав. 2017 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; економ.-прав. ф-т. О.: Астропринт, 2017. С. 152–156.

АНОТАЦІЯ

Єфремова І. О. Заходи відповідальності у сімейному праві. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню заходів відповідальності у сімейному праві, визначенню їх сутності та особливостей застосування щодо окремих суб'єктів сімейних правовідносин, які вчинили порушення сімейних прав та інтересів.

Відповідальність у сімейному праві розглянуто як певний правовий стан учасника сімейних правовідносин, що полягає у перетерпіванні на підставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру. Заходи сімейно-правової відповідальності визначено як певні неvigідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, і тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки.

Ключові слова: сімейно-правова відповідальність, заходи відповідальності, санкція, визнання шлюбу недійсним, позбавлення батьківських прав, визнання усиновлення недійсним, відшкодування моральної шкоди.

АННОТАЦИЯ

Ефремова И. А. Меры ответственности в семейном праве. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию мер ответственности в семейном праве, определению их сущности и особенностей применения в отношении отдельных субъектов семейных правоотношений, совершивших нарушение семейных прав и интересов.

Ответственность в семейном праве рассмотрена как определенное правовое состояние участника семейных правоотношений, которое заключается в претерпевании на основании решения юрисдикционных органов лицом, совершившим семейное правонарушение, негативных последствий личного неимущественного, имущественного или организационного характера. Меры семейно-правовой ответственности определены как определенные невыгодные

возложения личного, имущественного или организационного характера, направленные на прекращение правонарушения и (или) восстановление нарушенных прав участников семейных правоотношений, применяемые в судебном или внесудебном порядке к виновному лицу, совершившему противоправное деяние в сфере семейных правоотношений, и влекущие за собой другие дополнительные правовые последствия.

Определены признаки семейно-правовой ответственности как самостоятельного вида юридической ответственности: ответственность в семейном праве является социальной; ретроспективной; имеет субъективный или личный характер; опирается исключительно на государственное принуждение; применяется специально уполномоченными юрисдикционными органами (судом, органом опеки и попечительства, нотариусом, прокурором); связана с наступлением определенных негативных последствий личного неимущественного, имущественного или организационного характера или с возложением «новой» дополнительной обязанности на лицо, совершившее семейное правонарушение; устанавливается правовыми нормами, договором, правовым обычаем.

Обосновано, что меры ответственности в семейном праве являются семейно-правовыми санкциями и способами защиты семейных прав и интересов. Мерами защиты являются меры, которые не сопровождаются осуждением и применяются на основании невиновного нарушения объективных норм права.

Аргументировано положение, что если суд при рассмотрении уголовного дела установит основания для лишения подсудимого родительских прав, то суд лишает подсудимого родительских прав. Получили дальнейшее развитие положения, что лишение родительских прав по любому основанию, предусмотренному СК Украины, должно сопровождаться и решением вопроса о компенсации морального вреда, причиненного ребенку, поскольку основной целью такой меры ответственности, как лишение родительских прав, является защита прав ребенка.

Обосновано положение о применении неустойки (пени) за просрочку уплаты алиментов как меры ответственности в семейном праве с предложением об определении размера неустойки (пени) исключительно на день полного погашения задолженности по алиментам, а не на день принятия судом решения о взыскании пени. Мерами семейно-правовой ответственности имущественного характера, которые могут быть применены к родителям, усыновителям при наличии их вины, являются взыскание неустойки (пени) за просрочку уплаты алиментов, уплата дополнительных расходов на ребенка с учетом установленного индекса инфляции за все время просрочки и взыскание трех процентов годовых с просроченной суммы задолженности по дополнительным расходам на ребенка.

Обосновано, что мерой семейно-правовой ответственности патронатного воспитателя является выбытие ребенка из семьи патронатного воспитателя по решению органа опеки и попечительства при ненадлежащем исполнении патронатным воспитателем обязанностей по договору о патронате над

ребенком, находящимся в сложных жизненных обстоятельствах. Предлагается установить в качестве меры семейно-правовой ответственности наставников возмещение имущественного и (или) морального вреда, причиненного нарушением прав и интересов ребенка; дополнить меры ответственности приемных родителей и родителей-воспитателей такой мерой, как отстранение их от исполнения своих обязанностей с невозможностью ими в дальнейшем быть усыновителями, опекунами, попечителями, наставниками, патронатным воспитателем, приемными родителями и родителями-воспитателями. Аргументирована необходимость усиления ответственности деда, бабы, прадеда, прабабы и внедрения такой санкции, как ограничение их в праве общения с внуками, правнуками или лишение их этого права.

Разработан проект Закона Украины «О внесении изменений в Семейный кодекс Украины относительно усиления защиты прав детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения».

Ключевые слова: семейно-правовая ответственность, меры ответственности, санкция, признание брака недействительным, лишение родительских прав, признание усыновления недействительным, возмещение морального вреда.

SUMMARY

Yefremova I. O. Penalties in family law. – *On the manuscript.*

The thesis is for a Candidate Degree in Legal Sciences in specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2017.

The thesis is devoted to the research of penalties in the family law, their definitions and application peculiarities referring to certain family legal relationship participants who committed a violation of family rights and interests.

Penalty in the family law is considered as a certain legal status of a participant in family legal relationships involving the enduring of the negative personal non-property, property or organizational consequences by the person who committed the family offense according to the jurisdictional body decision. The family law penalties are defined as certain unprofitable personal, property or organizational assignments aimed to stop the offense and / or restore the violated rights of the participants in the family legal relationships, applied in judicial or extrajudicial procedure to the guilty person who committed the unlawful act in the field of family legal relations, and entailing other additional legal consequences.

Key words: family law penalties, penalties, a sanction, avoidance of the marriage, deprivation of parental rights, recognition of adoption as invalid, compensation of moral harm.